

УДК 82.09М.Костомаров:398.8(=172)

ЛИТОВСЬКА ПОЕЗІЯ І МІФОЛОГІЯ У РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Лілія ЯРЕМКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто проблеми панорамного бачення національної культури у всеслов'янському контексті. За спостереженнями Миколи Костомарова, литовські народні пісні і перекази мають багато спільних рис зі слов'янськими і за духом, і за формами образного мислення. Досліджено питання литовської міфологічної системи.

Ключові слова:

Цілком імовірно, що в історіографії литовсько-українських взаємин Миколі Костомарову буде приділена всебічна увага. Так чи інакше, але учений не оминав студіювання стосунків, які склалися між обома народами і дав їм своє трактування у розвідці «Литовська народна поезія», яка є новаторською.

У добу романтизму окреслювалася не тільки національна самобутність усної народної словесності, її естетичні й історичні інгредієнти, апробувалася продуктивність усно-поетичної поетики у літературі, живописі, музиці. Це симпатична, символічна тенденція. Але не можна не бачити й другої напрямної у своєрідній програмі перших поцінувачів народних скарбів. Вона рельєфна, бо дала поштовх до, так би мовити, панорамного бачення власної культури у всеслов'янському контексті.

У контексті цієї метапроблеми треба наголосити: М. Костомаров був одним із перших, хто відчув доконечну потребу ширшої візії – залучення позаслов'янського уснопоетичного слова. Якою мірою цьому сприяли мовознавчі дослідження. Вони стверджували, що, наприклад, мова литовців може служити таким же критерієм давності, як і латинь. У цьому руслі, думається, не випадковою є праця «Wspomnienia Wolynia, Polessia i Litwy» (Вільно, 1840) Ю. Крашевського і, зрозуміло, «Литовська народна поезія» М. Костомарова.

За спостереженням ученого, литовські пісні й перекази мають багато спільних ознак зі слов'янськими і за духом, і за формами образного мислення. У литовських піснях реалії життя виступають у нерозривній органічній єдності з *природою*. Поцінуючи поетику литовської народної поезії, дослідник виокремив її характерні особливості: «глибокі й ніжні почуття», «слабкі пристрасті», «обмежені бажання»; однак яскрава «насолода на лоні природи»; бажання «роздумувати» «немає ворожнечі, заздрості», «невимушеної моралі та делікатності». Стосовно характеристики образів у литовській поезії, то в них, за тлумаченням ученого, «немає ні випуклості, ні різних рис: вони повітряні, туманні фарби на них не яскраві, але ніжні і м'які» [1, с. 702].

Литовська народна поезія не є тьмяною і сумною, з іншого боку, не можна назвати її і веселою, розгульною. Для неї не є характерним ні яскраве світло, ні чорна темрява: «світ, куди вона вводить нас, нагадує весняний вечір, коли при яскравій зірці в духмяному повітрі серед молодечої, ледве пробудженої з-під снігу природи відчувається разом і насолода молодим життям і легкий смуток» [1, с. 702].

Важливою ознакою литовських пісень учений вважав гармонію людини з природою, і звичайно любов. М. Костомаров зазначав, що ні в якій іншій поезії, крім литовської, немає делікатнішого виявлення любовних почуттів. Литовську дівчину вчений наділив рисами сором'язливості у її почуттях.

Литовська еротична поезія, за спостереженням М. Костомарова, характеризується недопусканням пристрасних образів і висловів. За литовськими поняттями, важливою перевагою для жінки була *працелюбність*: «литвинки не повинні були виходити заміж, перш ніж покажуть роботу свого рукоділля; і тепер у литовських піснях вихваляється дівчина за те, що добре пряде, шие» [1, с. 702]. Весільні пісні литовців повні смутку, який полягає у втраті дівування, розлуці з рідною сім'єю. Всі дії молодої, зокрема: від'їзд з дому, приїзд до нареченого зображено у вигляді подорожі по воді.

Багата литовська поезія і на похоронні пісні, у котрих виражена туга за мертвими родичами, батьками, дітьми. Часто в таких піснях зображено плачі доньки над могилою матері, нареченого над могилою нареченої і навпаки. Смерть у народній поезії часто зображувалася у вигляді потоплення. Це потрібно сприймати за символічні образи. Подібні образи, за спостереженням М. Костомарова, є і в піснях інших слов'янських народів.

Зокрема, М. Костомаров проводив паралелі між литовськими піснями, у яких молодців відправляють на війну (вчений не дав цим пісням назви), і українськими козацькими піснями. У піснях першого типу литовський молодець іде на війну не з власної волі, не мріє про славу, у нього не розвинене почуття громадського обов'язку. Українські ж козацькі пісні, навпаки, пройняті мотивами мужності та героїзму воїнів. На думку вченого, велика кількість пісень, де є образи військових людей нового часу, належать до тих часів, коли литовці служили в польських, пруських і російських військах. М. Костомаров навів приклад однієї пісні, котру відніс до давніх часів боротьби за незалежність литовців і констатував, що цей мотив існує майже у всіх слов'янських народів: плач над тілом убитого рідних йому жінок, зображених у вигляді зозуль.

Зазираючи в історичні події XIII–XIV століть, учений констатував, що литовське плем'я не було самостійним, а зазнавало багато руських впливів, тим паче, у литовців не збереглося навіть власних письмен. Це наклало свій відбиток і на пісенність литовців, у якій народ виступає не завойовницьким, а сільським народом, без прагнень піти в ширше поле життя. У глибокій давнині Литва, як писав М. Костомаров, «досягнула до першого ступеня освіти сільської і розвинула в собі її настільки, наскільки не встигли розвинути багато народів у той час, коли переходили через такий же період до сього історичного буття» [1, с. 701–702].

Учений зазначив, що Литва так і залишилася на рівні цих народів, не дорісши ні до політичної свідомості, ні до міського побуту. На думку дослідника, литовське

плем'я у житті і в поезії є перехідним періодом від дієвої індоєвропейської природи до страждального побуту фінських народів. М. Костомаров констатував, що литовці, котрі пізніше від інших народів прийняли християнство, найбільше зберегли у творах народнопоетичної творчості залишки міфології і міфологічних вірувань. Учений докладно проаналізував своєрідні риси литовської народної поезії, висвітлив проблеми литовської міфології, торкнувся питань народнопоетичної символіки, характерної творам литовської словесності.

Студіюючи питання історії литовського племені, М. Костомаров, констатував: литовці серед європейських народів найпізніше прийняли християнство. Це, безперечно, позначилося на тому, що литовська міфосистема ще довго перебувала у цій живій духовній стихії. Для своїх студій М. Костомаров залучив значну кількість джерельних матеріалів, котрі на його думку, дуже часто є протилежними між собою, а інколи – і неправдивими. Учений користувався відомостями пруських істориків XVI століття (П Дюїзбурзького, Л. Давида), хроніками (М. Стрийковського, І. Малали), російськими і литовсько-російськими літописами; творами Я. Ласіцького; народними переказами литовців і піснями, які зберегли «окрушини» епохи язичництва. У їхніх дослідженнях знаходимо чимало відомостей про литовських і пруських богів.

Чітко окреслюючи національні особливості литовського народу на тлі інших народів – слов'янських, скандинавських та інших, М. Костомаров зауважив, що литовці найбільше серед інших народів у своїх піснях, казках, переказах і звичаях зберегли сліди міфології.

Зокрема, Я. Ласіцький зазначав, що «литовці, при такому видимому багатобожжі, визнавали одну вищу істоту, котру він називає Ауксейас Віссагітіс» [2, с. 218].

За спостереженням М. Костомарова, «литовці визнавали істоти, котрих називали взагалі духами геніїв (Zetos Zemopatios)» [2, с. 218]. Ці духи і становлять литовський пантеон. Їх М. Костомаров поділяв на чотири розряди:

- 1) небесні і повітряні;
- 2) земні;
- 3) домашні і ті, що керують людськими прагненнями;
- 4) злі [2, с. 218].

Серед повітряних істот важливого значення учений надав Перкунасу (Perkunas), котрий виступив втіленням «грому» і «повелителем неба».

Як і слов'яни, литовці поклонялися сонцю і небесним світилам.

У номінації жіночих істот існує «мати небесна» ((Perkunate) М. Костомаров зробив припущення, що можливо ця богиня є Телявеля, що згадується у наших літописах. У литовських піснях сонце виступало божеством жіночої номінації і називалося «божою дочкою» (в одній із литовських пісень її називали Савліта). Це божество наділене такими рисами, як справедливість і співчутливість. Цьому божеству прислужують ще два божества: ранкова і вечірня зорі. Особливе поклоніння приносили вечірній зорі, що називалася Вакарине (Wakarine).

Місяць у литовській поезії символізував істоту чоловічу і був чоловіком Савліти. В інших піснях збереглися дані, що місяць зрадив Савліту і закохався у ранкову зірку (у

литовській поезії вона називається Аушрина). Дізнавшись про це, Перкунас розрубав невірною навпід, і через це Місяць залишився з половиною обличчя. Однак цю легенду не можна трактувати буквально. Бо в інших зразках литовської народної поезії ранкова зірка виступає дочкою Савліти, а Перкунас рубає не місяць, а дуб.

До небесних істот відносили також: Свайтестікс (szwaistix) – «бог світлості», Сванстестікс або звайдзункас – «зоряний бог».

До небесних істот М. Стрийковський відніс Литуваніса – «дощеспускача», Дейвайте – «богиня дощу». Окрім того, існували божества: Брекста – «богиня ночі», Варпуліс – «божество повітряного звуку», Блізгуліс – «божество снігу», Прауріне – «богиня вогню».

Особлива повага у литовців була до бога Земенніка, «на честь котрого литовці виявляли повагу до вужів і годували їх молоком» [2, с. 219].

Вуж у литовців користувався великою популярністю та сила поклоніння йому була важливою. «Домашній вуж був геній-покровитель будинку, ображати його було небезпечно; навпаки, господар годував його, накривав йому стіл і подавав їжу: якщо вуж їв, це рахувалося добрим знаком» [2, с. 222]. М. Костомаров констатував, що шанування вужів перейшло й у народні звичаї білорусів.

Зокрема, Ю. Крашевський акцентував на тому, що на Поліссі побутують оповідання про чудо-звірів, котрими народна фантазія заселила навколишні пущі і болота, на важливу роль у цих оповіданнях різних видів вужів [4, с. 179]. На очевидний релікт «древнього культу вужа», що відображений у фольклорі різних народів, вказував Б. Рибаків [3, с. 190–191].

Безперечно, литовці шанували богиню Земепаті чи Жемепаті, що виступала в номінації «богині кольору». Невідомо, чи це божество шанували під іншими іменами, чи ці імена означали істоти жіночого роду, що означали богинь, котрі підкорялися їй [2, с. 219]. До таких богинь відносили: Явінне – «покровителька посіву»; Круміне – «покровителька урожаю»; Меллетеле – «богиня зелені і кольорів»; Срутіс – «божество кольорів» та ін.

Безперечно, знаходили у литовській міфології і божества, що уособлювали водну стихію і поклоніння їй. Це Аудрас – «божество моря», Упінос – девос – «божество рік»; Єзерне – «дух озер»; Бангпутіс – «божество, що керувало вітрами» і було покровителем моряків. Ці божества існували за часів язичництва. За спостереженням Миколи Костомарова, після прийняття християнства, у якості морських богів-охоронців виступали святий Миколай і Христофор.

Надзвичайно часто у народних піснях зустрічаємо образ моря – «символ далини». Образ дівчини, що втратила цноту, символізується у викиданні вінка в море. Оскільки море виступало священною номінацією, то в одній пісні навіть згадували морського бога-Бангпутіса, котрий перекидав кораблі, що плили. Вказуючи на спільність литовських пісень з українськими купальськими піснями, учений навів приклад пісні, у якій згадується дівчина, що потонула. Із дівчини виросла зелена липа з дев'ятьма гілками. Юнак, зробивши стрілу із цієї гілки, зауважив, що стріла співає. У цій пісні мати вчуває, що співає душа її дитини над хвилями. Саме такі пісні з аналогічними мотивами наявні

в українських купальських піснях, що дало підстави М. Костомарову говорити про спільність мотивів литовської і української народної творчості та давність обох племен.

У народній свідомості литовців збереглася пам'ять про морську богиню Юрату, котра закохалася у рибалку. Довідавшись про це, Перкун покарав богиню; убив рибалку і знищив її володіння. За народними переказами, рибалки і досі слухають підводні стогони Юрати.

Окрему групу литовської міфосистеми займали духи, що були пов'язані з домашнім життям литовців. До таких зачисляли: Гульби-девос – «особливий хоронитель»; Келюдевос – «захисник у дорозі»; Датанос – «божество удачі людини»; Лігіч – «божество згоди між людьми»; Крукіс – «покровитель ковалів»; Пізіо і Гонда – «божества весілля»; Лайма – «богиня щастя і пологів».

Окрім того, лайма виступала у номінації дитячої богині. Якщо за часів язичництва лайми мали призначення добрих божеств, то з прийняттям християнства етимологія цих божеств кардинально змінилася: вони потрапили у розряд злих демонів. Однією із функцій цих божеств було викрадення дітей, їхня заміна.

Також шанували домового (Айтварос). Існувало багато божеств, що були пов'язані з домашнім побутом людей: Аспеленія – «богиня кутків у хаті»; Раугуземпаті – «завідувала напоями»; «Дугна» – «приготуванням хліба»; Нумеас – «хоронителька грошей» та ін.

У литовській міфології, як і у скандинавській, священним було число «дев'ять». На думку вченого, святість числа «дев'ять», здається, походила від числа «три», котре у всіх відомих народів землі має святе і символічне значення дев'ять є три рази по три, звідси тричі святе, трисвяте [1, с. 704].

Важливе місце у статті ученого займає інтерпретація народнопоетичної символіки: Як і в українській символіці, у литовців найуживанішими символами є: рута, лілія, біунь (піон), майоран. Рута, як і в українській народнопоетичній символіці, – символ дівчості. Образ рути, котру дівчина буде підливати в рутяному городі, означає збереження цноти, а втрата вінка з рути, зокрема викидання його у воду, – втрату цноти. Рута у піснях часто трапляється з лілією – символом «краси і мудрості». Лілія і рожа (рута) у пісенній творчості означали дівчину, а біунь (піон) – хлопця. Тому ці символи квітів означали любовну пару, а майоран – символ дружби, гостинності, а також символ згоди на шлюб. Аналогічним символом в українських піснях, за спостереженням М. Костомарова, є васильок. Священне значення у литовців мають і хлібні рослини. У литовського народу залишилося міфологічне повір'я про Крумінь-богиню, подібне до історії грецької Деметри. Шукаючи свою дочку у Литовській землі, вона навчила жителів землеробству. Зазначаючи це, М. Костомаров вказав на спільність звичаю посипати на Новий рік і Різдво хлібними зернами у литовців і українців: «цей звичай мав релігійне значення: перш ніж почати посипати хлібними зернами, потрібно потримати їх в руці під час обіду» [1, с. 709]. Варто зазначити, що цей звичай має ширшу географію.

Серед символіки дерев і кущів вагоме місце посідають символічні образи розового куща, клена, липи, верби, дуба, сосни і берези. Клен і липа у народній творчості символізують любовну пару. Окрім того, липу садили на могилах жінок; а на могилах чоловіків – садили дуб. Саме пісня про розсічення дуба Перкунасом у литовців, на думку вченого, доводить давнє вірування в одухотворення дерев.

Подав М. Костомаров і трактування у литовській народній поезії символічних значень птахів. Як і в українській народнопісенній творчості, так і у литовській, серед символів птахів найчастіше зустрічаємо зозулю – провісницю правди і майбутнього. І тут є спільні ознаки двох народів: і українці, і литвини, і латиші хочуть довідатися у зозулі про кількість років, котрі судилося їм прожити. Зозуля у литовській міфології наділена давнім релігійним значенням: вона сидить на дереві з дев'ятьма гілками (знову ми зустрічаємо священне для литовської міфології число 9). І литовська, і українська пісенні творчості мають багато пісень з метаморфозами: жінка-зозуля, дочка-зозуля. Крім зозулі, у піснях литовців часто фігурують й інші образи. Так сокіл – «символ багатого, знатного молодця», голуб – «означає молодця статного, красивого і закоханого» [1, с. 711]. Цікавим є спостереження М. Костомарова про наявність в українських і литовських піснях спільного образу голубів, котрі злітаються пити воду. Цей образ трактується як насолода любовним почуттям.

У підсумку над розмірковуваннями про міфологію литовців М. Костомаров задекларував: «Впродовж декількох віків міфологічні початки у литовців виглядали як струнка система; самі собою виникали і утвердилися у народі правила, і так утворився рід жерців, ознака визрілої язичницької цивілізації» [2, с. 223].

На особливу увагу заслуговують аналогії, які учений провів з іншими народами і, зокрема, українським. Обравши об'єктом дослідження литовську народну поезію, М. Костомаров трактував її через народнопоетичну призму інших народів. Однак, шукаючи спільного поміж народами, їхньою творчою міфологією, М. Костомаров акцентував на особливостях власне литовського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Костомаров Н.* Литовская народная поэзия / Николай Костомаров // *Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования / Николай Костомаров.* – 1903. – Кн. 1. – Т. 701–715.
2. *Костомаров Н.* Русские инородцы. Литовское племя и отношение его к русской истории. (Из лекций русской истории, прочитанных в императорском С.-Петербургском Университете в 1860 году / Николай Костомаров // *Исторические монографии и исследования.* – Москва : Чарли, 1996. – С. 208–282.
3. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков – Москва, 1981. – 750 с.
4. *Kraszewski I. I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / I. I. Kraszewski. – Wilno, 1840. – Т. 1. – 231 S.

*Стаття надійшла до редколегії 30.01.2017
Прийнята до друку 22.02.2017*

**LITHUANIAN POETRY AND MYTHOLOGY
IN THE RECEPTION OF MYKOLA KOSTOMAROV****Liliya YAREMKO***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article highlights the panoramic vision of the national culture in the All-Slavonic context. According to Mykola Kostomarov, Lithuanian folk songs and legends have a lot in common with the Slavonic ones both in terms of ideology and forms of figurative thought. The Lithuanian mythological system has been analyzed and folk symbolism has been interpreted. Special attention has been paid to Lithuanian funeral songs. The researcher drew parallels between the Lithuanian songs with military motifs and Ukrainian Cossack songs. The specific poetic features of Lithuanian folk poetry have been outlined.

Keywords: national culture, folk songs, folklore, comparative analysis, mythology, demonology, Lithuanian songs, Ukrainian Cossack songs.